

FATİMƏ İBRAHİMOVA

ADU

Rəşid Behbudov

fatimaibrahimova1@gmail.com

İNGİLİS DİLİNDƏ HECANIN TƏHLİLİ XÜLASƏ

İndiyə qədər ingilis hecalarının müşahidəsi ilk növbədə təkhecalı sözlərə yönəldilmişdir. Bu məqalədə müşahidə heca sərhədinin ayrılması ilə əlaqədar problemin dərhal ortaya çıxdığı çoxhecalı sözlərə qədər uzanacaqdır. Heca sərhədlərinin fərqli nəzəriyyələri iki fərqli mübahisə nöqtəsini ortaya çıxarır. Yəni, heca sərhədlərini hansı səviyyədə müəyyənləşdirməli və hecanın sərhədlərini müəyyənləşdirmək üçün hansı meyarlardan istifadə etməlidir. Çoxhecalı sözlə işlənmədə ən məşhur yanaşma, çoxhecalı sözlərə eyni prinsipi tətbiq etmək üçün təkhecalı sözdən və onun quruluşundan başlamaqdır. Bu qruplaşdırılmış növlər hecanın asanlıqla nəzərə çarpan bir neçə ümumiləşdirməsini göstərir. Heca quruluşuna həssas olan fonoloji proseslər ritmin quruluşuna da həssasdır: məsələn, budaqlanmanın olması və ya yox. Bu məqalədə müzakirə edilən bu və ya buna bənzər bir çox nümunə təsdiqləyir ki, heca yalnız seqmentlərdən ibarət deyil. Geniş şəkildə ədəbiyyatda müşahidə edildiyi kimi, bir heca daxilində seqmentlərin yeri səliqə ilə müəyyən edilir: pik mövqedə olan ən sərt seqmentlər və haşiyə nisbətən daha az sonar seqmentlər. Sonorluq hecaların yaxşı formalaşmasına yardımçı amildir. Hecanın əsas quruluşu İC metodu vasitəsilə göstərilir. Lakin başlanğıcdan aydındır ki, məhdudiyyətsiz ikili budaqlanma nəzəriyyəsi təbii dillərdə işlədildikdən daha çox sayda quruluş təmin edir. Beləliklə, bizim nəzəriyyədə həyata keçirilən və tələb edilən müəyyən qısaltma formalarına ehtiyacımız var. Əvvəla, qısaltmaların iki növ formasını fərqləndirmək faydalı olar: struktur və kolosional. Hecanın struktur qısaltmalarına verilən dildə hecanın daxilindəki fonoloji prinsiplər ilə yanaşı baş verən heca quruluş formalarındakı məhdudiyyətlər aiddir. Struktur qısaltmaları kolosional qısaltmalarından fərqləndirilməlidir. Kolosional qısaltmalar başlanğıc, zirvə və ya koda içərisində birlikdə yerləşən seqment ardıcılığının növlərini məhdudlaşdırır. Hecanın sərhədləri hecadan əvvəl və sonra daxil edilir. Lakin leksik təmsil fonoloji qaydaların girişidir və fonoloji qaydalar bəzən seqmentlərin ardıcılığını dəyişdirdiyindən, qayda tətbiqindən sonra heca haşiyəsini yenidən təşkil etmək zərurəti yaranır. Heca rəsmi və universal olaraq müəyyən seqment ardıcılığı arasında bu heca sərhədlərini daxil edən qayda ilə müəyyən edilə bilər.

Açar sözlər: açıq heca, qapalı heca, başlanğıc, zirvə, qabarıqlıq.

İngilis dilində fonoloji qaydaların əksəriyyəti heca quruluşuna çox həssasdır, lakin vurğu tapşırığı tez-tez heca sərhədinin dəyişməsi ilə nəticələnir. Vurğulanan

heca müşahidə ediləndən daha çox qrupu cəlb edir. Diqqətə çatdırılır ki, çoxluq nə qədər böyük olarsa, səslərin daha çox vurulmuş nüvə ilə birləşməsi ehtimalı daha yüksəkdir. Nəticədə biz vurğulu və vurğusuz hecaları ayırd etməliyik. Qeyd edirik ki, vurğulu hecalar heca növlərinin daha geniş müxtəlifliyini göstərir və vurğulu hecaların daha yüksək dərəcəyə malik olması mümkündür. Bunu asanlıqla fonoloji şəkildə sübut etmək olar.

Bəzi dillərdə məhdudiyyətlər hecanın qabarıqlığına istinad edilməlidir. Bu məhdudiyyətlər aşağıdakılar arasında bir şey ifadə edə bilər. Vurğulu hecalar – təkrarlanan şablon və ya bir sözün minimum ölçüsü. Buna misal olaraq vurğulu hecaların (yəni CVC) qabarıqlaşdırılmasıdır.

Hecanın qabarıqlığını qiymətləndirərkən birbaşa seqmentlərə deyil, ara bir quruluş səviyyəsinə istinad edilir. Prosodik quruluşun, xüsusən reduplikativ şablonların morallara istinad etdiyi iddia edilir. Bu mübahisələndirilməsə də, digərləri ikili vurğulu/vurğusuz fərqə görə tutulmayan hadisələri nəzərə almaq üçün heca qabarıqlığının artırılması üçün mübahisə edirlər. [1,s.21]

Yüksək qabarıqlılığa gəldikdə isə ona belə bir tərif verə bilərik: “ x elementi x-in daxili qabarıqlığı y səviyyəsindən daha yüksək olduğu təqdirdə daha yaxşı bir zirvədir”. Yüksəklik heca ilə ziddiyyət təşkil edən heca nüvəsidir. Bu üstünlük anlayışı iki fonoloji cədvəldən irəli gəlir: seqmentlərə xas olan irəliləmə və hecada mövqələr quruluşunun üstünlüyü.

Peak-Prominence(P&S)-yə görə “bir seqment nüvə, başlanğıc və ya koda kimi bir struktur mövqeyində meydana gəldikdə, mövqeyinin xarakteri ilə birləşərək içəriyə daxil olma qabiliyyəti diqqətlilik – qiymətləndirmə məhdudiyyətlərinə səbəb olur”. [2,s.35]

Əgər biz sonorluq miqyasını heca mövqeyi ilə əlaqələndirsək, ən ahəngdar nüvə ən incə seqmentə sahib olacaqdır. Buna əks olaraq, ən harmonik başlanğıc və ya koda, ən az sonorluq olan biri olacaqdır. Gücləndirilmiş iyearxiyada təyin olunmuş tərkib hissələri zirvə, başlanğıc və kodadır. Koda və zirvə ritm qruplaşdırılması tamamilə qanunidir və linqvistik cəhətdən ümumiləşdirməyə nail olur.

Ancaq qabarıq hecanın kopyalanması lazım olduğunu ifadə etmək əvəzinə, minimal prosodik sözün kopyalanmasını təyin edə bilərik. Allomorfiyanın modelinə, VCV və CV sözlərinin eyni olduğu modelə əsaslanaraq, dəlil minimal sözün (V)CV olduğunu göstərir. VCV və CV formalarının tək bir xüsusiyyəti, onların hər birində qabarıq hecanın olmasıdır. Bu iki qabarıq hecadan VCVCV və daha uzun sözlərdən və modellərdən ibarət CVCV formasının ikihecalı sözləri ilə ziddiyyət təşkil edir. Minimal söz tək bir qabarıq hecadan ibarətdir: (V)CV. Minimum söz ölçüsü, yəni CV və maksimum ölçü üçün, yəni VCV üçün imkan verir. Reduplikativ şablon sonra aşağıdakı kimi ifadə edilə bilər: RED=MinPW. Reduplikant minimal prosodik sözdür. [3,s.121]

Özbaşına qurulmuş hecalar təkrarlanan şablonu təmin etməsə, atlana bilməzlər. Templatik məhdudiyyət (RED=MinPW) bunlara imkan verir. Bundan əlavə, VCV girişlərindən CV çoxaldılması ANCH və CONT kimi təkrarlayıcı məhdudiyyətləri pozacaqdır. Əslində şablon, minimal prosodik söz şablonunun da allomorfiya hesab edə biləcəyini və bu səbəbdən üstünlük verildiyini istisna olmaqla, bu son məhdudiyyətlər nəzərə alınmaqla qabarıq hecanın kopyalanacağını göstərə bilər. VCV prosodik bir tərkib təşkil etməsə də, dildə etibarlı bir prosodik tərkib hissəsi olan tək bir heca üçün tələbi təmin etdiyini göstərir.

Ümumiləşdirmə budur ki, qabarıq heca kopyalanır və bu kifayətdir və eyni zamanda prosesin daha sadə təsviridir. Diqqəti çəkmək lazımdır ki, samitdən çoxalma nümunələri çox azdır. Bu model ilə bildirilən dillər, adətən, mürəkkəb samit qruplarındakı səssiz səslər, o cümlədən səssiz səslərə imkan verir. Əksinə, çoxalma üsulları köklərin güclü və zəif olmasından asılı olaraq vurğu və sait silinməsi ilə şərtlənir. Güclü köklər vurğulanmalıdır, zəif köklər şəkilçilər ilə vurğulanır. Sıxılmamış saitlər silinir, güclü və zəif köklər üçün fərqli bir düzəldici və samitli təkrarlama təəssüratı verir. [4,s.141]

Konfigurasiyada samitlərin əksinə olaraq, hecaların ümumi xarakterini, heca quruluşunun sübutunu və eyni nümunənin allomorfizmi izah edə biləcəyini nəzərə alaraq şablon təhlili qəbul edilir. Variasiyanın uçotu müəyyən məhdudiyyətlərin irəli sürüldüyü yerlərdə qismən sıralama yolu ilə əldə edilə bilər. Optimal nəticələr çıxarmaq üçün X və Y iki məhdudiyyət arasında rəqabət olduqda mümkündür.

Əgər bu anda bütün variantların tezliyə bərabər olduğunu fərz etsək, çünki başqa cür etmək üçün kifayət qədər məlumat mövcud deyilsə, problem bunların necə hesaba alınmasıdır. Bəzi alimlər tərəfindən irəli sürülən həll qəbul edilsə, üç reytingə cəlb ediləcəyi üçün bir sıra yenidən tələb olunur. Digər reyting də baza sıralamasından göstərilir. Hər çıxışı üçün pozuntular sayılırsa, digər iki çıxışdan daha çox viotasiya olduğuna görə istisna edilir. Başqa bir seçim, müəyyən bir məhdudiyyət dəstəyi ilə baş verən pozuntuların əhəmiyyətsiz hala gətirildiyini söyləməkdir. Bu seçimdəki yeganə problem, çıxışın bir məhdudiyyətin dörd pozuntusuna səbəb ola bilməsi və hələ də optimal bir nəticə olaraq meydana gəlməsidir. [5,s.96]

İndi isə çoxalmada başlamayan hecaların rolu və onların təkrarlayıcı şablona təsirlərini nəzərdən keçirək. Prefiks təkrarlanması üçün analiz əvvəl verilir, ardınca şablonun prefiksasiya nümunəsi ilə eyni olduğunu göstərən şəkilçi təkrarlama nümunəsinin təhlili verilir. Təhlil digər dillərdə başlanğıcsız hecaların iştirak etdiyi təkrarlama nümunələri ilə müqayisə olunur. Nəhayət, üstünlük analizi təkrarlanan məlumatlara tətbiq olunur. Yenidən vurma prefiksi nümunəsi kök başlanğıc hecanın başlanğıc və ya olmamasından asılı olaraq dəyişir. Əgər kök samit ilkindirsə, bir heca kopyalanır. Lakin kök sait ilkindirsə iki heca da təkrarlanır.

Bu təkrarlanan şablonun bir heca hədəfini hədəf aldığını və başlamayan hecaların bu şablon tələbinə cavab vermədiyini göstərir. Ancaq atlamada bir

məhdudiyyəti pozmamalı üçün başlanğıcsız hecalar çoxaldılmalıdır. Bu başlanğıcsız hecaların prosodik proseslərdə göründüyünü göstərir. Bu hissədə reduplantın ölçüsünə dair məhdudiyyətlər mövcud olur. Reduksiya həm nominalda, həm də şifahi olaraq tətbiq olunur. Nominallar üçün ən çox yayılmış nümunə ümumi təkrarlamadır. [6,s.31]

Qismən nominal çoxaldılması təsdiqlənir, ancaq dondurulmamış təkrarlama hallarında orada təkrarlanmamış həmkarı yoxdur. Bu çoxalma forması flora və fauna terminləri arasında geniş yayılmışdır. Bu hissədəki müzakirə mövzusu şifahi surətdə çoxalma formasındadır. Fellərdə çoxalma məhsuldardır və fel sapında xatırlanan hadisənin hamısının və ya hissəsinin hansısa şəkildə təkrarlandığı aspektli məlumatları göstərir. [7,s.36]

Tam təkrarın bəzi nümunələri var, lakin ən çox görülənlər qismən çoxalmadır. Hər iki halda baza və onun surəti arasında “əlaqə” morfemaları meydana gəlir. Bu bağlantı bir sıra dillərdə baş verir və birləşdirici və ya əlaqələndirici morfem kimi xatırlanmışdır. Birləşdirmənin iterativ, davamlı və ya adi cəhətləri göstərməsindən asılı olaraq bağlantı morfemanın forması fərqlənir.

Yenidən vurma, prefiks və şəkilçi şəkilçiliyinin iki nümunəsi mövcuddur. Prefiksləşdirmə təkrarlanması fasiləsiz aspektdə tətbiq olunur. Şəkilçi təkrarlama isə iterativ və adət aspektlərində tətbiq olunur. Başqa cür göstərilməyibsə, əvvəlcədən çoxaltma prefiksi nümunəsi müzakirə olunur. Prefiks reduplikasına gəldikdə isə samit – ilkin köklərdə kökün ilkin hecası çoxalır. Kök sait – başlanğıcdırsa, heca ilə birlikdə ilkin sait də kopyalanır.

Morfemanın son saidləri həmişə yerinə yetirildiyi üçün CV hecalarının kopyalanmasına dair heç bir konkret dəlil yoxdur. Bu, çoxalmanın samit və ya (V)C ardıcılığı ilə əlaqəli bir təhlilə səbəb ola bilər. Ancaq iddia edirəm ki, çoxalmanın ümumi prefikasiya nümunəsi, bir hecanın, yəni qabarıq hecanın kopyalanacağı samit – ilkin kökləri ilə nümayiş olunur. Bu fərziyyə, ümumi nümunədə qabarıq hecalara uyğunlaşdığı vurğu nümunələrindən dəlillərə əsaslanır. Sübut mübahisə etdiyim allomorfiya prosesinə də söykənir.

Daha qeyri-adi təkrarlama nümunəsi sait – başlanğıc kökləri ilə nümayiş olunur, burada iki hecanın təkrarlandığı, yəni VCV var, ancaq bunlardan yalnız birinin qabarıq heca olduğunu qeyd edirik. Əgər təkrarlanan element saiddən ibarətdirsə, qabarıq hecanın kopyalanması tələbi təmin edilmir. İddia edirəm ki, qabarıq hecalar prosodik proseslərdə hədəf alınır. Əvvəlcədən yazılmış təkrarlama nümunəsi ardıcıldır. Bir heca samit – ilkin sözlərdə, iki heca isə sait ilkin sözlərdə kopyalanır. [8,s.115]

Fonoloji proseslərə gəldikdə, bəzi morfoloji kənarların söz daxili və ya söz kənarı olmasından asılı olaraq fərqli olurlar. Tipik olaraq, söz daxili morfoloji kənarları seqmental epentezi və silinməsinə dözürlü, lakin söz kənarları olmur. Bu onsetless hecaların yalnız sözün başlanğıc vəziyyətində olması deməkdir.

Sorakı tədqiqatlar heca anlayışını fonoloji nəzəriyyədə qəbul etdi və bunun zəruriliyi üçün bir sıra arqumentlər topladı. Fonotatik məhdudiyyətlər çox vaxt hecaları əsaslandırmaq üçün deyilir. Fonetistlərin dediyi kimi hecanı öz domeni kimi qəbul edən hər hansı bir xüsusiyyətin yaranma məhdudiyyətləri çox azdır. Əslində, fonotatik məhdudiyyətlər əsasən bitişik samitlər (və bitişik saitlər, yəni diftonqlar) əsasında tutulur. Əhəmiyyətli dərəcədə, bir-birindən asılı samitlər başlanğıc və koda bir-birinə heç bir təsir göstərmir. Buna görə də heca fonotatik məhdudiyyətlərin formalaşdırılması üçün uyğun sahə deyil.

Hecaların vəhdətinin başqa bir dəlili saitlərdə deyil, bütün hecalarda vurğu ünsürlərinin olmasıdır. Əksər dilçilər saitlərin vurğu yaradan ünsür olduğunu iddia edir. Bəzi dillərdə vurğu uzun saitin üzərinə düşə bilər. Bu bir fürsətdirsə, heca vurğusu tapmaq üçün əvəzolunmazdır. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi yerli dillərdə hecalar haqqında intuisiyalar mövcuddur. Alimlər bu intuisiyaların dil ənənələrinin nəticəsi olduğunu iddia edirlər. [9,s.59]

Əvvəlki seqment ilə eyni hecaya aid edilən sözlər son samitlərin işini aydınlaşdırırlar. Belə bir samit səslənən bir nüvəyə sahib olmayan bir hecanın başlanğıcıdır. Doğma natiqlərin hecalar haqqında dəhşətli linqvistik təhlili, ancaq məktəbdə öyrənilən dil haqqında ənənələridir. Buna görə də şübhə ilə təhlil edilməlidir. Heç olmasa onlardan bəziləri qeyri-ixtiyari deyildir - hecanın anlayışının faydasız olduğuna tələsmədən əvvəl nəzəriyyədə hecaların olması nə demək olduğunu aydınlaşdırmağa dəyər.

ƏDƏBİYYAT

1. Lehiste I. Suprasegmentals. C., 1970.
2. Gussenhoven C., Jacobs H. Understanding Phonology. L., 2011.
3. Kenworthy J. Teaching English Pronunciation. N.Y., 1987.
4. Collins B., Mess I. Practical Phonetics and Phonology. L., 2013.
5. Reed M., John L. The Handbook of English Pronunciation. S., 2015.
6. Roach P. English Phonetics and Phonology. C., 2000.
7. Gordon M. Syllable Weight: Phonetics, Phonology, Typology. R., 2007.
8. Hayes B. Metrical Stress Theory: Principles and Case Studies. C., 1995.
9. Hulst H. Word Stress: Theoretical and Typological Issues. L., 2014.

Ф.Ибрагимова

СТРУКТУРА СЛОГА В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ РЕЗЮМЕ

До сих пор наблюдение за английскими слогами было сосредоточено главным образом на односложных словах. В этой статье наблюдение будет распространено на многосложные слова, где сразу возникает проблема с разделением границ слогов. Различные теории границ слогов вызывают два

разных спорных момента. То есть, на каком уровне ему следует определять границы слогов и какие критерии он должен использовать для определения границ слогов. Самый популярный подход к обработке многосложных слов — начать с односложного слова и его структуры, а затем применить тот же принцип к многосложным словам. Эти сгруппированные типы демонстрируют несколько легко различимых обобщений слога. Фонологические процессы, чувствительные к слоговой структуре, чувствительны и к ритмической структуре: например, к наличию или отсутствию ветвления. Этот и многие подобные примеры, рассмотренные в этой статье, подтверждают, что слог состоит не только из сегментов. Как широко отмечается в литературе, расположение сегментов внутри слога четко определено: самые жесткие сегменты находятся в пиковом положении и меньшее количество сонарных сегментов относительно края. Звучание является фактором, способствующим хорошему образованию слогов. Основная структура слога указывается методом IC. Но с самого начала ясно, что теория неограниченного бинарного ветвления предоставляет гораздо большее количество структур, чем те, которые используются в естественных языках. Таким образом, нам нужны определенные формы сокращений, которые реализованы и необходимы в теории. Прежде всего, полезно различать два типа форм сокращений: структурные и коллосальные. Слоговые структурные сокращения относятся к ограничениям на формы структуры слога, которые встречаются наряду с фонологическими принципами внутри слога в данном языке. Структурные сокращения следует отличать от словосочетаний. Колоссальные сокращения ограничивают типы сегментных последовательностей, которые встречаются вместе в начале, вершине или коде. Границы слогов вставляются до и после слога. Но лексическое представление — это ввод фонологических правил, а поскольку фонологические правила иногда меняют порядок сегментов, после применения правила необходимо переставлять слоговую рамку. Слог может быть формально и универсально определен с помощью правила, которое включает границы слогов между определенными сегментными последовательностями.

Ключевые слова: открытый слог, закрытый слог, начало, пик, усиленный.

F.Ibrahimova

THE ANALYSIS OF SYLLABLE IN ENGLISH SUMMARY

So far, the observation of English syllables has focused primarily on monosyllabic words. In this article, the observation will be extended to polysyllabic words, where the problem with syllable boundary separation immediately arises. Different theories of syllable boundaries raise two different points of contention. That is, at what level should he define syllable boundaries and what criteria should

he use to define syllable boundaries. The most popular approach to multisyllabic word processing is to start with a monosyllabic word and its structure, then apply the same principle to multisyllabic words. These grouped types show several easily discernible generalizations of the syllable. Phonological processes that are sensitive to syllable structure are also sensitive to rhythm structure: for example, the presence or absence of branching. This and many similar examples discussed in this article confirm that the syllable is not only made up of segments. As widely observed in the literature, the location of segments within a syllable is well defined: the stiffest segments in the peak position and the less sonar segments relative to the rim. Sonority is a contributing factor to the good formation of syllables. The basic structure of the syllable is indicated by the IC method. But it is clear from the outset that the theory of unconstrained binary branching provides a much larger number of structures than those used in natural languages. Thus, we need certain forms of abbreviation that are realized and required in theory. First of all, it is useful to distinguish two types of forms of abbreviations: structural and colossal. Syllable structural abbreviations refer to restrictions on syllable structure forms that occur alongside phonological principles within a syllable in a given language. Structural abbreviations should be distinguished from collocational abbreviations. Colossal abbreviations limit the types of segmental sequences that occur together within an onset, apex, or coda. Syllable boundaries are inserted before and after the syllable. But lexical representation is the input of phonological rules, and since phonological rules sometimes change the order of segments, it is necessary to rearrange the syllable frame after rule application. A syllable can be formally and universally defined by a rule that includes these syllable boundaries between certain segmental sequences.

Key words: open syllable, closed syllable, onset, peak, prominent.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 19.09.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 30.09.2024

**Rəyçi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Nailə İbrahimova
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur**